

Η ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΤΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΟΥΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΕΣ ΥΓΕΙΑΣ - ΠΡΟΝΟΙΑΣ

Μαρία Δημοπούλου-Λαγωνίκα*

Περίληψη

Η πολυπολιτισμική ευαισθητοποίηση και συμβουλευτική για τους επαγγελματίες Υγείας - Πρόνοιας, αποτελεί προτεραιότητα στη σημερινή εποχή, λόγω των αυξημένων μεταναστευτικών ρευμάτων διεθνώς, αλλά και στην Ελλάδα.

Στο κείμενο αυτό αναλύονται βασικές έννοιες, όπως «εθνότητα, φυλή, προκατάληψη, στερεότυπα», η υποκειμενική εμπειρία της ιδιότητας «του πρόσφυγα» και η δυναμική αλληλεπίδραση των μελών της κυρίαρχης κουλτούρας και των εθνοτικών ομάδων. Ο επαγγελματίας σε πολυπολιτισμικά πλαίσια θα πρέπει να περάσει ο ίδιος μέσα από διεργασίες αυτοεπίγνωσης της δικής του εθνικής ταυτότητας, των δικών του στάσεων και προκαταλήψεων, να γνωρίζει και να σέβεται την ιστορία, παράδοση, δομή και λειτουργία της κάθε εθνοτικής ομάδας, για να προσαρμόσει τις δεξιότητες συμβουλευτικής στην ιδιαιτερότητα του πολυπολιτισμικού πλαισίου.

Τα μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα των τελευταίων δεκαετιών είναι ένα γενικευμένο πολιτικό, εθνικό, πολιτισμικό και οικονομικό φαινόμενο, που αναφέρεται σε πολλές εθνικότητες, στις χώρες εξόδου και τις χώρες υποδοχής.

Οι εθνοτικές ομάδες – μετανάστες και πρόσφυγες – μετακινούνται ασταμάτητα μεταξύ των διαφόρων περιοχών του κόσμου, προσπαθώντας να γλιτώσουν από τον πόλεμο, τους διωγμούς, τις έντονες αντιπαράθεσεις και αιματοχυσίες, από τη φτώχεια, την πείνα, τα βασανιστήρια. Συχνά φθάνουν σε μια χώρα για να ανακαλύψουν πως τους αντιμετωπίζουν εχθρικά, άνθρωποι που πριν από μερικές γενιές, υπήρξαν οι ίδιοι μετανάστες (Giddens: 2002, 298).

Αλλά και γενικότερα, το φαινόμενο της μετακίνησης πληθυσμών σε όλο τον κόσμο θεωρείται μοναδικό στην ιστορία της ανθρωπότητας. Παραδοσιακά, οι μετακινούμενοι πληθυσμοί χωρίζονταν σε κατηγορίες: στους **μετανάστες**, τους **πρόσφυγες**, τους **λαθρομετανάστες**, κ.λπ. Σήμερα, ο διαχωρισμός αυτών των κατηγοριών δεν είναι πλέον τόσο ευδιάκριτος, εφόσον οι μετακινούμενοι πληθυσμοί αντιμετωπίζονται από τους επιστήμονες και τους διοικούντες ως **ενιαίο φαινόμενο** (Αμνρά: 1996, 15). Οι μετακινήσεις των πληθυσμών πέρασαν πλέον την περίοδο που μπορούσαν να ελεγχθούν από ανεπτυγμένες κυρίως χώρες, που προσδιόριζαν το μέγεθος του φαινομένου.

Οι προσπάθειες που γίνονται για έλεγχο από ορισμένα κράτη δεν θεωρούνται πάντα επιτυχείς. Σήμερα, η μετακίνηση πληθυσμών έχει αποκτήσει ως κοινωνικό φαινόμενο τη δική του **αυτόνομη οντότητα**, που ξεπερνά, ορισμένες φορές, τον κοινωνικό σχεδιασμό ενός κράτους. Οι επιστήμονες παραδέχονται πλέον ότι οι λόγοι κινητικότητας των πληθυσμών είναι πολλοί και αλληλοεπηρεάζο-

* Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Τ.Ε.Ι. Αθήνας.

νται, ενώ το φαινόμενο αυτό παρουσιάζει μεγάλη πολυπλοκότητα από πλευράς κινήτρων μετακίνησης (Αμνρά: 1996, 15-16).

Η πολυπλοκότητα του φαινομένου έχει ως αποτέλεσμα τη δυσκολία μέτρησης. Οι «επίσημοι μετανάστες» και οι αναγνωρισμένοι πρόσφυγες μπορούν να μετρηθούν. Ενδεικτικά υπολογίζεται σήμερα ότι υπάρχουν 16,5 εκατομμύρια πρόσφυγες και 6,5 εκατομμύρια εκτοπισμένοι που δεν έχουν διασχίσει διεθνώς αποδεκτά σύνορα και θεωρούνται ότι βρίσκονται σε κατάσταση προσωπογική. Όμως, οι ποικίλες κατηγορίες μετακινούμενων πληθυσμών είναι πολύ δύσκολο να μετρηθούν με ακρίβεια.

Όλοι αυτοί οι μετακινούμενοι πληθυσμοί επηρεάζουν και «αλλοιώνουν» την «εθνολογική ομοιογένεια» μιας χώρας, με πολύπλοκες επεκτάσεις στην κοινωνική και οικονομική ζωή. Μια από αυτές τις συνέπειες, είναι και η εμφάνιση **προκαταλήψεων, στερεοτύπων, ακόμη και ρατσιστικής συμπεριφοράς** προς τους εισερχόμενους πληθυσμούς των υπό ανάπτυξη χωρών.

Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι τα τελευταία χρόνια σε διεθνές επίπεδο, τα επαγγέλματα υγείας, ψυχικής υγείας και κοινωνικής εργασίας, οι κλινικοί και κοινωνικοί επιστήμονες, δείχνουν ιδιαίτερο θεωρητικό, ερευνητικό και πρακτικό ενδιαφέρον για τη βελτίωση και διατήρηση της υγείας, ψυχικής υγείας και ευημερίας των μετακινούμενων πληθυσμών και ιδιαίτερα των προσφύγων. Οι επαγγελματίες πρέπει να δείχνουν ιδιαίτερη ευαισθησία στην κατανόηση των αναγκών και προβλημάτων των εθνοτικών ομάδων και ιδιαίτερα των προσφύγων, μέσα στα όρια και τη σημασία της δικής τους εθνικής κουλτούρας, στην κατανόηση του πολιτισμικού σοκ που βιώνουν με την είσοδό τους στη χώρα υποδοχής και στα πραγματικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν σε σχέση με την προσαρμογή, την εξεύρεση εργασίας, τη στέγαση, την υγεία, τις γλωσσικές δυσκολίες, την προκατάληψη, το ρατσισμό.

Στο άρθρο αυτό, θα ασχοληθούμε κυρίως με την ανάγκη για διαπολιτισμική ευαισθητοποίηση των επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας, οι οποίοι, μέσα από τους επαγγελματικούς τους ρόλους, έρχονται σε επαφή και επικοινωνία με τους πρόσφυγες κατά τη διεργασία προσαρμογής τους στον ελληνικό χώρο. Θα ασχοληθούμε επίσης συνοπτικά και με την ανάγκη ευαισθητοποίησης του ευρύτερου ελληνικού χώρου, εφόσον οι στάσεις των επαγγελματιών, ως ατόμων, επηρεάζονται και αλληλεπιδρούν με τις στάσεις, προκαταλήψεις και στερεότυπα του ευρύτερου περιβάλλοντος.

Στην Ελλάδα, από το τέλος της δεκαετίας του 1980 σημειώθηκε σημαντική εισροή αιτούντων άσυλο προσφύγων, από χώρες ιδίως της Μ. Ανατολής και της Αφρικής, καθώς και μετακινούμενων πληθυσμών από την Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη, λόγω κοινωνικοπολιτικών μετασχηματισμών των χωρών αυτών. Η Ελλάδα, η οποία έχει κυρώσει τη Συνθήκη της Γενεύης (1958) και το Πρωτόκολλο της Ν. Υόρκης (1967) περί «προστασίας των προσφύγων», είναι μια από τις χώρες όπου καταφεύγει σημαντικός αριθμός προσφύγων. Σήμερα υπάρχουν στην Ελλάδα περίπου 8.000 πρόσφυγες, αναγνωρισμένοι από τις Αρχές.

Η διεργασία προσαρμογής των προσφύγων σε ένα ξένο για αυτούς τόπο, συχνά μετά από τραγικά γεγονότα στην πατρίδα τους, μετά από πολιτικές διώξεις, φυλακίσεις, βασανιστήρια και μετά από μια οδύσσεια φυγής, που μόνο αυτοί γνωρίζουν καλά, είναι επίπονη και δύσκολη.

Ένας μεγάλος αριθμός προσφύγων προέρχεται από αγροτικές κοινωνίες, όπου οι απαιτούμενες δεξιότητες και η συναλλαγή με την αγορά εργασίας είναι πολύ διαφορετικές από αυτές της Ελλάδας ως χώρας υποδοχής. Συγχρόνως όμως, πολλοί από τους πρόσφυγες διαθέτουν ουσιαστικά και τυπικά προσόντα, τα οποία δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν εδώ στην Ελλάδα. Η αποξένωση, η φτώχεια και η αναγκαιότητα απασχόλησής τους για λόγους βιοποριστικούς, σε βοηθητι-

κές, ευκαιριακές εργασίες, έχουν ως αποτέλεσμα την προσωπική αποθάρρυνση, τη χαμηλή αυτοεκτίμηση, την οργή, την απογοήτευση. Συχνά καταλήγουν στην κοινωνική περιθωριοποίηση, ακόμη και στην εκδήλωση ψυχιατρικών συμπτωμάτων (Post traumatic stress disorders - μετατραυματική διαταραχή).

Ακόμη δυσκολότερες είναι οι περιπτώσεις των προσφύγων που επιβίωσαν των βασανιστηρίων. Όμως, όσα άτομα τελικά φθάνουν στις χώρες υποδοχής και ξεκινούν μια διαδικασία ένταξης με αναζήτηση μίας οποιασδήποτε εργασίας αρχικά, και στη συνέχεια με σταθερή προσπάθεια για να βελτιώσουν το βιοτικό τους επίπεδο, αυτά είναι άτομα που έχουν μια βασικά συγκροτημένη προσωπικότητα, με δυνατό Εγώ. Είναι άτομα που κατάφεραν να ξεπεράσουν τις πολλαπλές κρίσεις, να επιβιώσουν παρά τις αντίξοες συνθήκες και να βρίσκονται σε μια διεργασία επανένταξης.

Σε αυτήν την προσωπική τους προσπάθεια, υποστηρίζονται και ενθαρρύνονται αποφασιστικά από τις κοινωνικές υπηρεσίες προσφύγων, από μη κυβερνητικές οργανώσεις, οι οποίες μέσω ποικίλων στρατηγικών παρέμβασης παίζουν αποφασιστικό υποστηρικτικό ρόλο στη διεργασία ένταξης.

Προσπαθώντας να κατανοήσουμε την προσωπική πορεία και προσπάθεια επαναπροσαρμογής του πρόσφυγα ως ατόμου και ως μέλους της εθνοτικής ομάδας, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη την **υποκειμενική διάσταση**, το προσωπικό βίωμα του ατόμου, αλλά και τα **αντικειμενικά χαρακτηριστικά** της προσφυγικής ιδιότητας.

Γνωρίζουμε, ότι από όλους τους μετακινούμενους πληθυσμούς, οι πρόσφυγες αποτελούν μια ειδική ομάδα **υψηλού κινδύνου μεταναστών**, οι οποίοι εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους, για λόγους ανεξάρτητα της θέλησής τους, για την προσωπική τους επιβίωση.

Η ιδιότητα του πρόσφυγα όμως είναι κυρίως μια **υποκειμενική εμπειρία**. Ο εξόριστος ποιητής Bertolt Brecht γράφει στο ποίημά του **«Για τον όρο Μετανάστες»** (Über die Bezeichnung Emigranten):

Λαθεμένο μου φαινόταν πάντα τ' όνομα που μας δίνουν:
«Μετανάστες»
Θα πει, κείνοι που αφήσαν την πατρίδα τους. Εμείς, ωστόσο,
δε φύγαμε γιατί το θέλαμε,
λεύτερα να διαλέξουμε μιαν άλλη γη. Ούτε
και σε μιαν άλλη χώρα, μπήκαμε
να μείνουμε για πάντα εκεί, αν γινόταν.
Εμείς φύγαμε στα κρυφά. Μας κυνηγήσαν, μας προγράψανε.
Κι η χώρα που μας δέχτηκε, σπίτι δε θά 'ναι, μα εξορία.
Έτσι, απομένουμε δω πέρα, ασύχαστοι, όσο μπορούμε πιο κοντά
στα σύνορα,
προσμένοντας του γυρισμού τη μέρα, караδοκώντας το παραμικρό
σημάδι αλλαγής στην άλληνη όχθη, πνίγοντας μ' ερωτήσεις
κάθε νεοφερμένο, χωρίς τίποτα να ξεχνάμε, τίποτα
ν' απαρνιόμαστε,
χωρίς να συχωράμε τίποτ' απ' όσα έγιναν, τίποτα δε συχωράμε (...) ¹

1. Μπρεχτ, Μπέρτολτ (1977). *Ποιήματα*, Μετάφραση Μάριου Πλωρίτη, Εκδόσεις Θεμέλιο ΕΠΕ, Αθήνα, σελ. 67.

Είναι η απελπισμένη κραυγή του εξόριστου ποιητή αλλά είναι ακόμη και μια κραυγή ελπίδας, μια βαθιά επιθυμία για επαναπατρισμό. Όμως ο ανώνυμος σημερινός πρόσφυγας θρηνεί απελπισμένα λέγοντας: «Κατά κάποιο τρόπο, η ζωή του πρόσφυγα είναι απελπιστικά απλή και άδεια. Δεν έχει σπίτι, δεν έχει εργασία, ούτε αποφάσεις να πάρει ούτε αύριο, ούτε την επόμενη ημέρα. Οι περισσότεροι από εμάς ελπίζουμε ότι θα υπάρξουμε ξανά, με κάτι περισσότερο από ένα όνομα». Ένας άλλος πάλι πρόσφυγας προσθέτει: «Όταν φεύγεις για πάντα από την πατρίδα σου, αισθάνεσαι ότι είσαι ξεκρέμαστος, στον αέρα, χωρίς ρίζες, χωρίς να μπορείς να ακουμπάς κάπου...». Ένας ακόμη πρόσφυγας, ο οποίος παρακολούθησε Πρόγραμμα Κατάρτισης Προσφύγων του Υπουργείου Εργασίας, γράφει στην αξιολόγησή του: *Ο πρόσφυγας δεν είναι μετανάστης, δεν έφυγε από τη χώρα του για μια καλύτερη ζωή, αλλά έφυγε για να σώσει τη ζωή του από το θάνατο. Ο πρόσφυγας αναγκάστηκε να φύγει, ή τον διώξαν. Έφυγε και κουβαλάει στην πλάτη του πικρές εμπειρίες και εφιαλτικές στιγμές. Έχει έντονο το αίσθημα του φόβου για την τύχη της ζωής του, ένα φόβο που προέρχεται από τις κακοτυχίες, τα βασανιστήρια και τις ταλαιπωρίες που έχει περάσει προκειμένου να επιβιώσει. Ένα φόβο που τον συνοδεύει σε όλη του τη ζωή και που είναι αρκετά δύσκολο να υπερνικηθεί. Έφυγε και άφησε πίσω του την οικογένειά του, τους φίλους του και τα αγαπημένα του πρόσωπα... και είναι σίγουρος ότι δεν θα τους ξαναδεί...».*

Αυτή είναι μόνο μια αμυδρή εικόνα της υποκειμενικής εμπειρίας του πρόσφυγα που δε χωράει σε λόγια: φόβος, ξεριζώμα από την πατρίδα, βιώματα με πολλαπλές απώλειες, απώλεια της πατρίδας, των αγαπημένων προσώπων, πένθος, διαταραχή της ταυτότητας, φόβος για τη ζωή του ακόμη και ενόχες επειδή ο ίδιος ζει ενώ κάποιοι άλλοι έχουν πεθάνει.

Η **αντικειμενική** διάσταση της προσφυγικής ιδιότητας αναλύεται από την κοινωνιολογική σκοπιά.

Στη διεργασία ένταξης, οι πρόσφυγες παρουσιάζουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά:

1. Εθνοκεντρισμός: Τάση που χαρακτηρίζει τους πρόσφυγες ως εθνοτική, ομαδική εμπειρία. Προσκολλώνται μεταξύ τους, ως μέλη της ίδιας εθνότητας, έχοντας μεγάλη ανάγκη και επιθυμία να διατηρήσουν τα πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά για να αποφύγουν την αποξένωση και την απώλεια της πολιτισμικής και προσφυγικής ταυτότητας.

2. Ο πρόσφυγας ως «ξένος», «αλλοδαπός», όπως αντιμετωπίζεται συνήθως από τα μέλη της χώρας υποδοχής. Ο πρόσφυγας αισθάνεται συγχρόνως κοντά στα μέλη της κυρίαρχης κουλτούρας και μακριά από αυτούς, ως μέλος της δικής του κουλτούρας. Αυτή η ταυτόχρονη **εγγύτητα** και **απόσταση** σε δύο διαφορετικά επίπεδα, είναι που προκαθορίζει την αποδοχή καθώς και την απόρριψη από την κυρίαρχη κουλτούρα.

3. Ο πρόσφυγας ως μέλος της μειονοτικής ομάδας που εντείνει συναισθήματα απομόνωσης από το μέρος του και προκατάληψης και ρατσισμού από την πλευρά της κυρίαρχης κουλτούρας (Τσαούσης, 2001).

Η υποκειμενική και η αντικειμενική διάσταση της προσφυγικής ιδιότητας βιώνονται από το άτομο του πρόσφυγα όχι ως ξεχωριστές οντότητες και σε διαφορετικούς χρόνους, αλλά ταυτόχρονα και σε αλληλεπίδραση. Είναι το βίωμα του ατόμου με την ευάλωτη πλέον προσωπική ταυτότητα, σε αλληλοσυσχέτιση με το βίωμα του μέλους της εθνοτικής ομάδας, με ευάλωτη επίσης πολιτισμική, εθνοτική ταυτότητα. Θεωρείται ότι οι παράγοντες αυτοί λειτουργούν ανασταλτικά στη διεργασία προσαρμογής και ένταξης του ατόμου στο νέο περιβάλλον. Αυτές οι αναστολές που εκφράζονται συχνά με έντονη αμφιθυμία, με δισταγμό, καχυποψία, με μηχανισμούς άμυνας, όπως άρνηση, προβολή, απώθηση, παλινδρόμηση, αλλά και με μια βαθιά ώθηση και δύναμη για επι-

βίωση και ζωή, συχνά περιπλέκονται από τη στάση των μελών της κυρίαρχης κουλτούρας. Και αυτή η στάση σε όλες τις χώρες υποδοχής μετακινούμενων πληθυσμών είναι μια στάση που αρχίζει από ανοχή για να γίνει προκατάληψη ακόμη και ρατσισμός.

Η Ελλάδα ως χώρα υποδοχής δεν αποτελεί εξαίρεση σε αυτήν τη γενικευμένη αντίδραση. Με «έκπληξη» ορισμένοι από εμάς αναγνωρίζουμε, ότι η «παραδοσιακή φιλοξενία» των Ελλήνων τα τελευταία 10-15 χρόνια έχει αμφισβητηθεί από ορισμένους, έχει κλονισθεί από άλλους, ενώ ένα ποσοστό πάντα υποστηρίζει ότι ως Έλληνες εξακολουθούμε να είμαστε φιλόξενοι στους «ξένους», χωρίς προκαταλήψεις, στερεότυπα και σιγματοποίηση.

Το θέμα όμως αυτό είναι ευρύ και απαιτητικό και χρειάζεται επισταμένη έρευνα για εξαγωγή έγκυρων συμπερασμάτων και θέσεων. Στα πλαίσια όμως της ανάλυσης του θέματος της ευαισθητοποίησης των επαγγελματιών Υγείας - Πρόνοιας σε διαπολιτισμικές έννοιες και δεδομένα, η διευκρίνιση ορισμένων όρων θα βοηθήσει, ελπίζουμε, σε μια διαφορετική οπτική βασικών εννοιών, όπως της εθνότητας, της φυλής, αλλά και της προκατάληψης και σιγματοποίησης στερεοτύπων. Μόνο όταν δεχθούμε τη σχετικότητα αλλά και το ουσιαστικό νόημα αυτών των εννοιών, αρχίζουμε να συζητάμε για μία μορφή διαπολιτισμικής ευαισθητοποίησης.

Ο όρος «**εθνότητα**» αναφέρεται στις πολιτισμικές πρακτικές και στις νοοτροπίες μιας ορισμένης κοινότητας ανθρώπων που τους κάνει να ξεχωρίζουν από τους άλλους (Giddens: 2002, 298). Τα μέλη των εθνοτικών ομάδων βλέπουν τους εαυτούς τους να διαφέρουν από τις άλλες ομάδες και έτσι τους βλέπουν και οι άλλες ομάδες, με βάση τα χαρακτηριστικά της γλώσσας, της ιστορίας, της καταγωγής, της θρησκείας και της εμφάνισης. Οι εθνοτικές διαφορές είναι ολοκληρωτικά προϊόν κοινωνικής μάθησης (Giddens: 2002, 299). Αναιρούνται έτσι παλαιές διαστρεβλωμένες πεποιθήσεις, ότι ορισμένες εθνοτικές ομάδες είναι «νωθρές», «κουτές» ενώ άλλες «είναι προορισμένες για δύναμη και εξουσία». Ακόμη και η έννοια της «φυλής» αμφισβητείται τώρα. Σήμερα δεν υπάρχουν εμφανείς «φυλές». Υπάρχει μόνο ένα ευρύ φάσμα σωματικών διαφορών μεταξύ των ανθρώπων. Οι άνθρωποι πολιτισμοί συνιστούν ένα συνεχές πεδίο αλλαγών και επιγαμίας. Οι γενετικές διαφορές που εμφανίζονται εντός των επί μέρους πληθυσμών, οι οποίοι έχουν κοινά εξωτερικά σωματικά χαρακτηριστικά, είναι άλλο τόσο μεγάλες όσο είναι και μεταξύ των διαφόρων πληθυσμών. Κατόπιν αυτών, πολλοί βιολόγοι, ανθρωπολόγοι και κοινωνιολόγοι πιστεύουν ότι η έννοια της φυλής θα πρέπει να εγκαταλειφθεί τελείως.

Υπάρχουν βέβαια σαφείς σωματικές διαφορές και ορισμένες είναι κληρονομικές. Όμως, οι λόγοι για τους οποίους ορισμένες από αυτές τις διαφορές προκαλούν προκατάληψη και δυσμενή κοινωνική διάκριση, δεν έχουν καμία σχέση με τη βιολογία. Οι φυλετικές διαφορές αναφέρονται στις σωματικές διαφορές που θεωρούνται από τα μέλη μιας κοινότητας ή μιας κοινωνίας ως κοινωνικά σημαντικές. Ως εκ τούτου, σημείο αναφοράς δεν είναι η πραγματική «φυλετική, οργανική» διαφοροποίηση, αλλά η κοινωνική διαφοροποίηση.

Και τώρα ας εξετάσουμε την **προκατάληψη**. Η προκατάληψη στη διαπολιτισμική πρακτική αναφέρεται σε γνώμες ή στάσεις που έχουν τα μέλη μιας ομάδας για τα μέλη μίας άλλης ομάδας. Οι απόψεις που έχουν εκ των προτέρων σχηματίζει τα προκατειλημμένα άτομα βασίζονται σε φήμες μάλλον παρά σε αποδείξεις, και δεν μεταβάλλονται εύκολα ακόμη και αν έρθουν αντιμέτωπα με νέες πληροφορίες (Giddens: 2002).

Ο Gordon Allport ορίζει την προκατάληψη ως «απόπειρα γενίκευσης που δεν στηρίζεται σε επαρκή στοιχεία». Άλλοι ερευνητές την ορίζουν ως «... άκαμπτη συναισθηματική στάση που δεν επιδέχεται αλλαγή...» και άλλοι ως «αδικαιολόγητη αντίδραση απέναντι σε συγκεκριμένα άτομα και

ομάδες». Ο Oliver Κοχ την ορίζει ως «... τη στάση που προωθείται στο κοινωνικό σύνολο από μια ομάδα εκμετάλλευσης και στοχεύει στο σιγματισμό κάποιας άλλης ομάδας, σαν κατώτερης... έτσι ώστε να γίνει πιο εύκολη η εκμετάλλευσή της» (Θ. Χαμπέσης: *Στίγμα: Ψυχοκοινωνικές Διαστάσεις*, 1996, 28).

Αναφέρονται δύο ψυχολογικές ερμηνείες της προκατάληψης. Η πρώτη χρησιμοποιεί την έννοια της στερεοτυπικής σκέψης με την τακτική αναζήτησης του αποδιοπομπαίου τράγου. Η δημιουργία στερεοτύπων συνδέεται με το μηχανισμό της μετατόπισης, σύμφωνα με τον οποίο, τα συναισθήματα απόρριψης και εκθρόνισης μίας ομάδας κατευθύνονται ενάντια μίας άλλης ομάδας, η οποία όμως δεν τα έχει προκαλέσει. Η αναζήτηση του αποδιοπομπαίου τράγου συναντάται συνήθως σε καταστάσεις αμοιβαίου ανταγωνισμού δύο ομάδων, από τις οποίες, η κυρίαρχη ομάδα αποδίδει λάθη, παραλείψεις, αδικήματα στην άλλη ομάδα, την αδύναμη, τη διακριτή, την ευάλωτη, την εθνοτική ομάδα (Giddens: 2002, 302).

Η δεύτερη ερμηνεία της προκατάληψης, δέχεται την ύπαρξη ενός συγκεκριμένου τύπου προσωπικότητας, που είναι περισσότερο επιρρεπής σε προκατειλημμένες απόψεις εναντίον άλλων ομάδων.

Αυτή η δεύτερη άποψη παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ο Adorno (1950) και οι συνεργάτες του, μετά από επιστημονικές έρευνες, βρίσκουν ότι ορισμένοι τύποι ανθρώπων είναι ιδιαίτερα επιρρεπείς προς τη στερεοτυπική σκέψη και την προβολή, ως αποτέλεσμα της αρχικής κοινωνικοποίησης τους, δηλαδή των τύπων επικοινωνίας και ανατροφής από γονείς απόμακρους και τυπικούς. Συνέδεσαν δηλαδή την αυταρχική προσωπικότητα, την προσωπικότητα με συναισθηματική ακαμψία και ανελαστικότητα με την προκατειλημμένη συμπεριφορά (Α. Ιωαννίδου – Johnson: 1998, 25).

Οι έρευνες αυτές επιβεβαιώνονται από νεότερους ερευνητές, την M. Malher et. al. (1975), τον D. Stern (1985), την Α. Ιωαννίδου - Johnson (1998) και άλλους, όπως αναφέρονται στο βιβλίο *Προκατάληψη; Ποιος; Εγώ;* της τελευταίας. Η Malher αναφέρει ότι η ακαμψία, η ανελαστικότητα, η τάση προβολής και η ανικανότητα αντιμετώπισης της αμφιθυμίας, χαρακτηρίζουν το αναπτυξιακό στάδιο του ατόμου, από 7 έως 18 μηνών. Όταν όμως η ακαμψία και η ανελαστικότητα που είναι εύλογες σε μια δεδομένη φάση της ζωής δεν μειώνονται καθώς αναπτύσσεται το άτομο και προχωρεί η διεργασία ωρίμανσης, τότε μπορεί να πάρουν τη μορφή ανελαστικών και ανυποχώρητων προκαταλήψεων. Σε πρόσφατη έρευνα αποδεικνύεται ότι η φύση των ατομικών προκαταλήψεων έχει σχέση με τη διεργασία ωρίμανσης και κατά συνέπεια, όσο λιγότερο ψυχολογικά ώριμος είναι ο άνθρωπος, τόσο μεγαλύτερη είναι η εμφάνιση παράλογων, ανελαστικών και διάχυτων προκαταλήψεων μέσα του (Α. Ιωαννίδου – Johnson: 1998, 53).

Με αυτή τη θέση, η έννοια της προκατάληψης είναι ευρύτερη, περιλαμβάνει τη στάση κατά των μειονοτικών ομάδων, αλλά και οποιαδήποτε άλλη «ανελαστική», παράλογη, κατηγορηματική γενίκευση που βασίζεται σε λανθασμένα ή ανεπαρκή στοιχεία, χωρίς να δίδεται η πρέπουσα σημασία στις ατομικές διαφορές (Ackerman & Jahoda, G. Allport, Α. Ιωαννίδου - Johnson).

Είναι χαρακτηριστικό ότι έρευνες από τον χώρο της παιδαγωγικής επιβεβαιώνουν τα ανωτέρω. Καταγράφονται σημαντικές διαφορές μεταξύ παιδιών με εθνικές προκαταλήψεις και παιδιών χωρίς εθνικές προκαταλήψεις (Γ. Τσιάκαλος: 2000, 167). Οι διαφορές αυτές είναι εμφανείς στον πίνακα που ακολουθεί:

Πίνακας	
Παιδιά με προκαταλήψεις	Παιδιά χωρίς προκαταλήψεις
Ακαμψία	Ευελιξία
Τάση για υπερβολικές γενικεύσεις	Τάση για ρεαλιστικές γενικεύσεις
Τάση να κατηγοριοποιούν και να προβαίνουν σε διχοτομήσεις	Τάση να εξατομικεύουν
Τάση να βλέπουν μόνο το συγκεκριμένο	Τάση να προχωρούν από το συγκεκριμένο στο αφηρημένο
Τάση να απλουσιεύουν σύνθετες καταστάσεις	Τάση να διατηρούν τη συνθετικότητα
Τάση να κατακερματίζουν μία ολότητα	Τάση να διατηρούν την ολότητα
Τάση δογματισμού: «Τα ξέρουν όλα»	Έλλειψη δογματισμού
Έλλειψη ανεκτικότητας απέναντι σε πολλαπλές ερμηνείες και λύσεις	Ανεκτικότητα απέναντι σε πολλαπλές ερμηνείες και λύσεις

πηγή: Γ. Τσιάκαλος (2000)

Ως εκ τούτου, τα παιδιά με προκαταλήψεις χαρακτηρίζονται από ακαμψία, δογματισμό και τάση για υπερβολικές γενικεύσεις, όπως άλλωστε και οι ενήλικες με προκαταλήψεις, σύμφωνα με έρευνες και απόψεις των Allport, Malher, Johnson και άλλων. Σε αυτό το κείμενο αναφέρονται ενδεικτικά οι ανωτέρω μελέτες και συσχετίσεις, σε μία προσπάθεια εμβάθυνσης και κατανόησης του στίγματος και της προκατάληψης σε σχέση με την ανάπτυξη της προσωπικότητας και με ορισμένα χαρακτηριστικά της. Επομένως, σε οποιαδήποτε πληθυσμό μίας χώρας, υπάρχουν άτομα που είναι ιδιαίτερα επιρρεπή στην ανάπτυξη προκαταλήψεων και στερεοτύπων, ως αποτέλεσμα των ιδιαίτερων ψυχολογικών διεργασιών στο οικογενειακό τους περιβάλλον.

Παράλληλα, η ύπαρξη εθνοτικών ομάδων στην κυρίαρχη κουλτούρα ενισχύει ή / και προκαλεί τάσεις σιγματοποίησης και γκετοποίησης των ομάδων αυτών – όπως έχει αναφερθεί – με διεργασίες που ξεφεύγουν πλέον από το ατομικό επίπεδο και ανάγονται στο κοινωνικό - πολιτισμικό και στη μεταξύ τους αλληλεπίδραση.

Οι επαγγελματίες Υγείας - Πρόνοιας, ως μέρος ενός κοινωνικού συνόλου όπου διεξάγονται οι ανωτέρω διεργασίες και αλληλεπιδράσεις, ενσωματώνουν μέχρι ενός βαθμού την περιρρέουσα ατμόσφαιρα του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος στην αναπτυξιακή τους πορεία. Κατά την εκπαίδευσή τους, η οποία συνεχίζεται και στην επαγγελματική τους ζωή, μέσα από τη γνώση, την εμπειρία και κυρίως την προσωπική διεργασία βιωμάτων και συναισθημάτων, αποκτούν σταδιακά **επίγνωση** των στάσεων τους και ιδιαίτερα των προκατειλημμένων. Και αυτή είναι μία διεργασία περίπλοκη, που διαρκεί όσο και η επαγγελματική ζωή. Στη διαπολιτισμική πρακτική, η ευαισθητοποίηση του επαγγελματία ξεκινά από διεργασίες αυτοαντίληψης της δικής του εθνικής ταυτότητας, των προσωπικών του προκαταλήψεων, όχι μόνο έναντι των εθνοτικών ομάδων, αλλά και ως στάση ζωής, προς οποιοδήποτε ομάδες θεωρούνται διαφορετικές ως προς τις αξίες και τις στάσεις της κυρίαρχης κουλτούρας. Η ευαισθητοποίηση στην **πρακτική κατά των διακρίσεων** (Anti-Discriminatory Practice) σε σχέση με την καταγωγή, τη φυλή, τη θρησκεία, την κοινωνική τάξη, το γένος, την αναπηρία και άλλες μορφές διαφορετικότητας, αποτελεί μία ευρύτερη διεργασία επαγγελματικής στάσης, αξιών, γνώσεων και δεξιοτήτων. Από την ανωτέρω ευαισθητοποίηση, όπως και

από τη διευκρίνιση και γνώση ορισμένων όρων, από το σεβασμό και τη γνώση της ιστορίας, της παράδοσης, της δομής και λειτουργίας της οικογένειας και της κοινωνίας κάθε εθνοτικής ομάδας, από την προσαρμογή τεχνικών και δεξιοτήτων στις ιδιαιτερότητες της εθνοτικής ομάδας, ξεκινάει και δομείται η σωστή στάση και πρακτική προς την πολυπολιτισμικότητα. Οι ανωτέρω διεργασίες είναι περίπλοκες και απαιτητικές. Ας αναλογιστούμε πόσο δύσκολο είναι να εφαρμοστεί η δεξιότητα της ενσυναίσθησης σε εθνοτικές ομάδες και μάλιστα σε πρόσφυγες που επιβίωσαν από βασανιστήρια. **Ενσυναίσθηση** είναι η παροδική ταυτοποίηση του ειδικού με το άτομο, το μερικό βίωμα των γεγονότων και συναισθημάτων του. Η ενσυναίσθηση αναφέρεται όχι μόνο στην κατανόηση των συναισθημάτων και προβλημάτων του ατόμου στο γνωστικό επίπεδο, αλλά και στο συναισθηματικό. Πώς μπορεί λοιπόν ο επαγγελματίας της κυρίαρχης κουλτούρας να χρησιμοποιήσει τη δεξιότητα της ενσυναίσθησης, να ταυτισθεί με τον πρόσφυγα που έχει βιώσει το ξερίζωμα από την πατρίδα του, που έχει περάσει όλη αυτή την οδύσσεια φυγής από την πατρίδα του και έχει πιθανώς βασανιστεί;

Όλο το θεωρητικό οικοδόμημα της Συμβουλευτικής ως μεθόδου παρέμβασης που βασίζεται στην ιδεολογία, γνώση και αξίες του δυτικού πολιτισμού, αμφισβητείται και αναπροσαρμόζεται για τις εθνοτικές ομάδες. Όπως συμβαίνει και με τη Θεωρία της Κρίσης, η οποία όμως εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ευρέως ως η κατ' εξοχήν θεραπευτική παρέμβαση.

Η **διαπολιτισμική ευαισθητοποίηση** για τους επαγγελματίες Υγείας - Πρόνοιας, η οποία περιλαμβάνει τις ανωτέρω δυναμικές, όπως αναλύθηκαν, διευκολύνεται και μεθοδεύεται στο χώρο της εκπαίδευσης, μέσα από μεθοδολογικά σχήματα και μοντέλα που συνεχώς δοκιμάζονται. Ενδεικτικά αναφέρονται δύο μοντέλα διδασκαλίας:

α. Η **ολοκληρωμένη (integrated) διδασκαλία**, στην οποία διαπολιτισμικές έννοιες υπεισέρχονται σε όλα τα μαθήματα. Το μοντέλο αυτό λειτουργεί μέχρι ενός βαθμού προληπτικά, εφόσον εισαχθεί και στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Καλύπτει δηλαδή κάποια μορφή ευαισθητοποίησης για τις μελλοντικές γενιές. Όμως και για τα μαθήματα των Τμημάτων Υγείας - Πρόνοιας, η μέθοδος αυτή ενδείκνυται και ήδη εφαρμόζεται στο εξωτερικό.

β. Η **ξεχωριστή διδασκαλία** μαθημάτων που αναφέρονται στις **εθνοτικές** ομάδες, τον κοινωνικό αποκλεισμό και τη συνακόλουθη ευαισθητοποίηση στην πολυπολιτισμικότητα. Και στις δύο περιπτώσεις, για τους επαγγελματίες υγείας - πρόνοιας αναλύονται έννοιες διαπολιτισμικής συμβουλευτικής και ιδιαίτερα η επαγγελματική σχέση, η συνέντευξη μέσω διερμνείας, ειδικές δεξιότητες παρέμβασης, η μεταβίβαση και η αντιμεταβίβαση.

Παράλληλα, στην επαγγελματική πράξη σκόπιμο είναι να προσλαμβάνονται και επαγγελματίες - μέλη των εθνοτικών ομάδων, οι οποίοι έχουν **προσωπική γνώση και βιώματα της δικής τους εθνοτικής κουλτούρας**. Με αυτόν τον τρόπο απαλείφονται οι δυσκολίες που ήδη αναφέραμε για τον επαγγελματία / ειδικό που ανήκει στην κυρίαρχη κουλτούρα.

Τα τελευταία χρόνια πολλές διαπολιτισμικές οργανώσεις προσλαμβάνουν τους «διαπολιτισμικούς μεσολαβητές ή κοινωνικούς βοηθούς». Πρόκειται για εκπαιδευμένα άτομα, μη επαγγελματίες, που ανήκουν στην εθνοτική ομάδα, συνεργάζονται με τους επαγγελματίες και αποτελούν το συνδετικό κρίκο μεταξύ των μελών της εθνοτικής ομάδας και του δικτύου των κοινωνικών / ιατρικών οργανώσεων της κυρίαρχης κουλτούρας.

Συμπερασματικά θα τονίζαμε, ότι παρά τις σοβαρές αντιξοότητες και δραματικές συνθήκες που βιώνουν οι πρόσφυγες σε όλο τον κόσμο, κάτι καινούργιο αμυδρά αναδύεται από την ανάμειξη μεταξύ των διαφόρων εθνικοτήτων: Η αλληλοδιαπλοκή και ο αλληλοεπηηρεασμός μεταξύ των δια-

φόρων πολιτισμών και η κινητικότητα των εθνικών πολιτισμικών ομάδων μέσα στο ευρύτερο κλίμα της παγκοσμιοποίησης σταδιακά αναμένεται να διαμορφώσει νοοτροπίες, στάσεις, τρόπο ζωής, σκέψης και συμπεριφοράς. Οι πρόσφυγες και οι μετανάστες δε θα θεωρούνται πλέον ότι «δέχονται» μόνο προστασία και άσυλο από τις χώρες υποδοχής. Οι πρόσφυγες «δίνουν» επίσης κάποια από τα χαρακτηριστικά της δικής τους κουλτούρας, αφυπνούν συνειδήσεις, ευαισθητοποιούν αργά αλλά σταθερά κάποιες ομάδες του πληθυσμού της χώρας υποδοχής. Αυτή η διαδικασία είναι λανθάνουσα, αργή αλλά σταθερή, διαμορφώνει ένα παγκόσμιο πολυπολιτισμικό περιβάλλον όπου «ο πρόσφυγας» θα έχει περισσότερες ευκαιρίες για αποτελεσματική υποστήριξη και επανένταξη στο νέο του περιβάλλον.

Βιβλιογραφία

- Αμνρά Α., (1966). «Μετακινούμενοι Πληθυσμοί: Ένα παλιό φαινόμενο με σύγχρονες ιδιαιτερότητες και προτάσεις», ΣΕΚΕ, *Μετακινούμενοι Πληθυσμοί: Μέθοδοι Ψυχοκοινωνικής Αντιμετώπισης*, Εκδόσεις ΕΛΛΗΝ, Αθήνα.
- Devore W., Schlesinger E.G., (1991). *Ethnic - Sensitive Social Work Practice*, McMillan Co, USA.
- Δημοπούλου - Λαγωνίκα Μ., (1999). «Μετανάστευση και Διαπολιτισμικό Τραύμα στην Εφηβεία: Κοινωνική Προσαρμογή Εφήβων Προσφύγων στην Ελλάδα», Β' Κοινό Συνέδριο Κοινωνικών Λειτουργιών Ελλάδας και Κύπρου, «Πληθυσμιακές Ομάδες σε Κρίση», Περιοδικό *Κοινωνική Εργασία*, Έτος 14, Τεύχος 54, Αθήνα.
- Gilliland B.E. & James R.K., (1993). *Crisis Intervention Strategies*, Brooks/Cole Publishing Co, Pacific Grove, Calif, USA.
- Giddens A., (2002). *Κοινωνιολογία*, Επιμέλεια Δ.Γ. Τσαούσης, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.
- Ιωαννίδου - Johnson A., (1998). *Προκατάληψη, Ποιος; Εγώ;*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Κωνσταντόπουλος Χρ., Μαράτου - Αλιπράντη Μ., Γερμανός Δ., Οικονόμου Θ. (Επιμέλεια), (2000). «*Εμείς και οι Άλλοι*», αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα, Ε.Κ.Κ.Ε. - Εκδόσεις Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός, Αθήνα.
- Lee W. Ml., (1999). «*An Introduction to Multicultural Counseling*», San Francisco, USA.
- Lum D., (1992). *Social Work Practice and People of Color*, Brooks / Cole Publishing Co, California, USA.
- Τσαούσης Δ.Γ., (2001). «*Η Κοινωνία του Ανθρώπου - Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*», Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Επιστήμης και Κοινωνικής Πολιτικής, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.
- Συμβούλιο Επιμόρφωσης στην Κοινωνική Εργασία (Σ.Ε.Κ.Ε.), (1996): «*Μετακινούμενοι Πληθυσμοί: Μέθοδοι Ψυχοκοινωνικής Αντιμετώπισης*», Εκδόσεις ΕΛΛΗΝ, Αθήνα.
- Τσιάκαλος Γ., (1999). «*Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Τσιάκαλος Γ., (2000). «*Οδηγός Αντιρατσιστικής Εκπαίδευσης*», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Χαμπεσής Θ., (1996). «Στίγμα: Ψυχοκοινωνικές Διαστάσεις», *Αρχαία ΕΨΨΕΠ*, 9, Ιανουάριος - Μάρτιος.